

Sturcz Zoltán

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar**Szily Kálmán szaknyelvi láttelepe és fejlesztési terve 1879-ből**<https://doi.org/10.48040/PL.2024.1.7>

Szily Kálmán (1838–1924) műegyetemi tanár, dékán, rektor, akadémiai főtitkár, szakmája szerint fizikus, természettudós, tudománytörténész és nyelvész. 1879-ben 17 oldalas tanulmányt írt a magyar szaknyelvről, amelynek címe „A természettudományi műnyelvről a magyar irodalomban”. A címhez – a XIX. század sajátos felfogása és fogalomhasználata miatt – három eligazító megjegyzést tehetünk: a) a természettudomány gyűjtőfogalom, a reáltudományok összességét takarja; b) a műnyelv egyenlő a szaknyelvvvel; c) az irodalom fogalmába és egységes felfogásába a szépirodalom és a tudományos irodalom egyaránt beletartozott. A szerző a tanulmány bevezető részében nyelvtörténeti áttekintést ad, tekintettel a szókincsfejlődésre, majd a következő részben megállapítja, hogy nyelvünkben műnyelvi, azaz szaknyelvi válság van. A továbbiakban feltárja ennek okait: a XIX. század szaknyelvi túlkapásait, nyelvészeti tévedéseit, sokszínűségéből fakadó pontatlanságát. Az 1870-es évek újortológus és neológus vitához kapcsolódva leszögezi, hogy a műnyelvi megállapodottság, a szakszókincs stabilizálódása, a nemzetközi trendekhez, az európai színvonalú szaknyelvi világhoz való szókincsbeli és stilisztikai felzárkózás: szakmai és tudományos érdekeink. A záró részben mindehhez négy tételben fejt ki, hogy mi a járható és nyelvtörténetileg igazolható nyelvészeti megoldás, illetve szaknyelvfejlesztési, szókincs-stabilizálási alkalmazott nyelvészeti technológiákat javasol.

Kulcsszavak: szaknyelvtörténet, szakszókincs, szaknyelvi stílus, nyelvfejlődés, nyelvművelés

„Elegendő ok nélkül sem az óságon, sem az újságon nem tanácsos kapkodnunk.”
Szedes Fábrián

Bevezetés egy rendkívüli kettős pályáivhez

A Természettudományi Közlöny hasábjain 1879-ben szokatlan módon, a címlapról indítva megjelent egy hosszú, tizenhét oldalas nyelvtörténeti, műnyelvi, azaz szaknyelvi kérdésekkel foglalkozó tanulmány. Szerzője Szily Kálmán a folyóirat főszerkesztője, a címe pedig így hangzik: „A természettudományi műnyelvről a magyar irodalomban”. E szaknyelvtörténeti szempontból nagy jelentőséggel bíró tanulmány megjelenési körülményeinek bemutatása, tartalmi elemzése és utóéletének feltárása előtt előbb ismerjük meg a szerzőt és annak nem mindennapi pályafutását.

Szily Kálmán 1838-ban született az alföldi Izsák nevű településen és hosszú életpálya után 1924-ben halt meg Budapesten. Tanulmányait szülőföldjén kezdte, majd Pesten a piaristák gimnáziumában fejezte be. 1856-57 között a József Ipartanodában, majd a bécsi műegyetemen folytatott tanulmányokat, ahol diplomát szerzett. Szakmai pályafutását 1862-ben a Műegyetemen tanársegédként kezdte, majd egyetemi tanárként, tanszékvezetőként, dékánként, rektorként folytatta. Tanári pályafutása elején 1863-65 között két tanévet Zürich, Berlin és Heidelberg egyetemeken töltött azzal a szándékkal, hogy szakmai ismereteit tovább bővítse a reáltudományok, főleg a fizika, azon belül a termodinamika területén. Az Akadémiának 1865-től levelező, 1873-tól rendes tagja, 1883-tól pedig igazgatósági tagja is. 1889-ben az Akadémia főtitkárává választják, és ezt a tisztséget 1905-ig töltötte be, innentől 1921-ig az Akadémia főkönyvtárnoki posztján dolgozik. Megjegyezhetjük, hogy ő volt az Akadémia Műegyetemről választott első és egyben szintén első természettudós, pontosabban fizikus főtitkára. Életrajzi adatai szerint az Akadémia főtitkári posztjára történt megválasztásakor lemondott műegyetemi tanári állásáról, hogy teljes energiájával szolgálhassa az Akadémia ügyeit. (Magyar Tudóslexikon, 1997; Magyar Nagylexikon, 2004)

Már műegyetemi pályafutása alatt is foglalkozott nyelvészeti kérdésekkel, nyelvtörténeti és egyben tudománytörténeti feltárásokkal, cikkeket írt, de az akadémiai évei alatt teljes erővel a nyelvészet felé fordult, bár a reáltudományok világától sem szakadt el teljesen. Még élete utolsó éveiben is foglalkozott matematikai és fizikai problémákkal. Ez utóbbiakról Vekerdí László nagy tudománytörténeti tanulmányából tudhatunk meg részleteket, meg arról is, hogy akadémiai főtitkárként a századforduló körül milyen dinamikus irányította a dualizmuskori kutatásokat (Vekerdí, 1996). A fellelhető rövidebb-hosszabb szakmai életrajzok és méltatói is elfogadják, hogy két tudományterületen is tevékenykedett, de többnyire mereven kettévágják az életpályát egy műegyetemi fizikusi életszakaszra, majd az akadémiai főtitkári korszaktól kezdve egy nyelvész életszakaszra (Magyar Írók Élete és Munkái, 1909:938-943; Magyar Nagylexikon, 2004:763; Új Magyar Életrajzi Lexikon, 2007:447-448; Wikipédia, 2023). A Magyar Tudóslexikon szócikkírója szintén ehhez a felfogáshoz hasonlóan fogalmaz Szilyvel kapcsolatosan: „*Tudományos életpályáját természettudósként kezdte és nyelvészként fejezte be.*” (Magyar Tudóslexikon, 1997:779). Sajátos és sajnálatos az is, hogy a József Műegyetem rendkívül részletekben menő történetének írója, Zelovich Kornél említést sem tesz Szily nyelvész attitűdjéről, pedig méltatásában sokoldalú, rendkívüli tehetségű és kivételes munkabírású – szavai szerint – „*hangvaszorgalmú*” tanárként, tudósként, továbbá a „*műegyetem nagyszerű rektoraként*” mutatja be (Zelovich, 1922:124, 170). Mindez így nem szerencsés és nem is helytálló, mivel egyértelműen egy kettős és egyben párhuzamos pályáivól beszélhetünk, hiszen az ötszáznál is több hosszabb-rövidebb nyelvészeti tárgyú írásmű a teljes életpálya – részben a kimondottan fizikusi tevékenysége – alatt íródott meg. Nem sokkal Szily halála (1924) után a pályájára visszatekintő egyik méltatója a kettős pályáivet és az igazságot megközelítve így fogalmaz: „*A kiegyezéstől a világháborúig terjedő félszázad alatt a magyarság jövőjébe vetett erős bizalomtól lelkesítve dolgozik: tudományos kutatásokat végez két tudományban is, folyóiratokat alapít, intézményeket szervez, irányít; buzgalmát mindenütt lendület követi, siker koronázza.*” (Sági, 1926:30)

Szily több mint hat évtizedes tudományos és közszolgálati pályájából bő három évtizedet a műegyetemi, nagyobb súllyal a reáltudományi; további három évtizedet pedig az akadémiai, jórészt társadalomtudományi szolgálatban töltött el. Így az elfogadható, hogy életpályájában az akadémiai szerepvállalással egy erőteljes változás és határozott hangsúlyeltolódás következik be: természettudományokról – az akkori kifejezéssel élve – a szellemi tudományok, történetesen a nyelvtudományok irányába. A kettős és párhuzamos, mondhatni polihisztóri életpálya szakmai elismerését jelzi az a tény, hogy a Tudományegyetem bölcsészkarára már 1894-ben tiszteletbeli bölcsészdoktorrá, a Műegyetem pedig 1917-ben tiszteletbeli műszaki doktorrá avatta.

Grétsy László a Szily Kálmán Műszaki Középiskola 2002-es iskolai ünnepségén szintén megteszi a helyreigazítást abban a tekintetben, hogy az életpálya „mechanikusan” nem szedhető szét két szakaszra, hanem egy párhuzamos és kivételes kettős pályáról és tevékenységről van szó. Ezzel kapcsolatban így fogalmaz:

„Aki Szily Kálmánról ír vagy szól, nehezen tud ellenállni a kísértésnek, s szinte készletét érez arra, hogy eltöprengjen azon, hogy vajon mi is elsősorban Szily Kálmán: természettudós vagy nyelvész. Nagyon is érthető ez a készletés, mivel Szily azon igen kevesek közé tartozik, akik mindkét területen maradandót, sőt igen jelentőset voltak képesek alkotni. Nos, én máris kijelentem: nem megyek bele ebbe az utcába. [...] Hadd kezdjem egy kiigazítással! A róla írók több helyütt is hangoztatják, hogy Szily csak az 1890-es évek végétől, azaz úgy hatvanéves korában tért rá a nyelvtudomány művelésére, akkor, amikor szinte lezárhatta természettudományi tevékenységét. Ez a megállapítás nem állja meg a helyét. Még csak harmincéves volt, amikor a Természettudományi Közölny szerkesztésével bízták meg, s ő már kezdettől fogva igyekezett az 50-60-as évek magyartalan, szinte érthetetlen természettudományos műnyelvét magyarosabbá, érthetőbbé tenni. A hetvenes évektől kezdve jó néhány nyelvtudományi vonatkozású cikke található a Természettudományi Közölnyben;” (Grétsy, 2002:550).

Indítékok, motivációk, módszertani alapok, irányok a nyelvészet felé fordulásban

Fel kell tenni a kérdést, hogy egy rendkívüli képzettséggel, hatalmas tudással rendelkező sikeres természettudóst milyen indítékok, motivációk késztetnek arra, hogy nyelvészeti kérdésekkel foglalkozzon. Ha messziről indulunk és visszanyúlunk Szily pesti középiskolás éveire, akkor fel kell idézni, hogy irodalmi próbálkozásai is voltak. 1854-ben Garay János költő halála után megjelent egy támogató kötet, amelynek a bevételeivel a Garay-árvákat kívánták megsegíteni. Ebben a kötetben Szily két munkát is megjelentet: egy három versszakos költeményt „Kérdés” címmel és egy huszonöt oldalas beszélt „Kedvest kedvesért” címmel. Mindkét mű romantikus stílusban írt alkotás, különösebb irodalmi érték nélkül. Azt mondhatjuk viszont, hogy ezek igen jó stílusú és nyelviileg jól megformált önképzőkori próbálkozások. A nyelvi játék, a nyelvi humor, olykor a nyelvi szatíra sem állt tőle messze, sőt ezek néha a szakmai írásaiban is megmegvillannak. Már műegyetemi tanári pályája során, amikor 1865-ben Heidelbergben bővítette ismereteit, egy előadás kapcsán hosszú verset ír az elemek rendszeréről „*Chemiai-versemény*” címmel, amiben az addig ismert összes elem rímekbe, de mondjuk, hogy inkább könnyen tanulható rigmusokba szedett leírását adja meg. Ebből idézzük a bevezető versszakot: „*Bunsen szerint fémek negyvenheten vannak / Ha tudná, örülne Török János annak / Negyvenheten és tizenkét nemzetségben, / Szent szám, minthogy ott áll az ó-szövetségben / Egy nemzetségben több, másokban kevesebb / Hadd írjak – új dolog – örölk éneket.*” – majd az elemek tételes számbavétele és megverselése után a befejező sorok így szólnak – „*Elhallgat a lantos, elzöndül az ének, / Ajánljuk magunkat hős Wartha Vincé-nek. – Szilyczium.*”¹ – azaz a Műegyetem akkori jeles professzorának szól az ajánlás.

A fentiek alapján úgy gondolom, hogy ki kell emelni az anyanyelv, különösen a szakmai anyanyelv, akkoriban a műnyelv fogalommal illetett szaknyelv iránti elkötelezettségét és igényességét. A nyelvi igényesség, mondhatni a nyelvi tudatosság a tanári és tudósi nyelvhasználatában kezdetektől fogva jelen volt. Ezzel kapcsolatban néhány véleményt idézhetünk: egy korabelit és egy jóval későbbit: „*Élénk, szép és szabatos előadásáért, a fölötte rokonszenves modoráért, hallgatói – kik egy részénél nem sokkal volt idősebb – annyira megszerették, hogy 1863 őszén, mikor pár héttel az előadások megkezdése után az intézettől egy időre megvált, tanítványai sírva búcsúztatták*” (Vasárnapi Újság, 1880:65). Bő egy évszázaddal később, 1992-ben a fizikusra emlékező és a tudóst is méltató „későbbi tudóstárs,” Vasvári Béla a BME Fizikai Intézetének tanára a fellelhető írásos emlékek és dokumentumok alapján így fogalmaz: „*Előadásainak tartalmi és formai összeállításával, meglepően szép nyelvezetével tanári népszerűségét, kutatási eredményeivel tudósi tekintélyét igen rövid idő alatt alapozta meg*” (Vasvári, 1992:295).

De nemcsak a természettudósra, hanem a nyelvészre is jellemző ez az igényes és fegyelmezett nyelvhasználat. Szily nyelvészeti tevékenységét elemző kortárs is kiemeli egy méltató írásában a természettudós precizitását, pozitívista hozzáállását, stílusa kifinomultságát. „*...alapos matematikai készségénél fogva szabatos ítélet jellemezte. A lényegét gyorsan el tudta különíteni a lényegtelentől és gondolatainak találó kifejezése miatt nem kellett időt pazarolnia. Stílusa finomul választékos, gördülékeny és világos*” (Ilosvay, 1924:139).

Mindeddig inkább Szilynek a nyelvhez, a tudományokhoz viszonyuló attitűdjait vagy mondjuk úgy, hogy viszonyulását vettük sorba. Szilyt tevékenységében alapvetően az a XIX. századi felfogás mozgatta, miszerint a nemzeti irodalom és az irodalomtörténet egységét a szépirodalom és a szakirodalom egysége adja. Egyéni és sajátos szóhasználatával élve több helyen is kifejti azt, hogy a „*szép irodalom: két ága a költészet és a műpróza; ez utóbbi része a tudományos irodalom*” (!) is. Egyszerűen fogalmazva a tudományos műveket a magyar prózairodalom részeként kell elfogadni. Ez a gondolkodás egybeesik Toldy Ferenc széles körben elfogadott irodalomtörténeti felfogásával, amit Szily is magáénak vallott. De idézhetjük

¹ Forrás: www.eternus.hu

Szinnyei József „*Magyar írók élete és munkái*” című hatalmas művének felfogását is, amiben a szépírók és a tudományos írók együtt és egyenrangúan szerepelnek. Szilynek az ezzel az alapállással kapcsolatos gondolatait egy 1888-ban megjelent tanulmányából idézhetjük fel:

„Az irodalom-történet szokásos beosztása nemzeti irodalom- és tudományos irodalom-történetre, az osztályozások rendes hibáján kívül, két nagy igaztalanságot is foglal magában. Ellentétbe akarja állítani a tudományost a nemzetivel, s a szépirodalomnak mintegy kizárólagos szabadalmat biztosít a nemzeti jelző használatára. Igazságtalan mind a kettővel szemben, ennél túlbecsüli, amannál letagadja azt a jellemvonást, a mi mindkettőjüket megilleti. A népek érzésvilága, individuális sajátosságai: felfogása, gondolkodásmódja, szóval mindaz, a miknek összegét nemzeti szellemnek nevezzük, nemcsak költészetükből, tudományos irodalmukból is kisugárzik. [...] Minden irodalom-történet, mely csak az egyikről – akár szép literatúráról, akár a tudományról – ad bármely képet mégis mindig csak homályos és csonka marad, melyből a nemzeti szellem irodalmi megnyilvánulásait a maga egészében megismerni soha nem lehet” (Szily, 1888:169).

Ebből a tanulmányából és más írásaiból is kitetszik, hogy az „irodalmi egység” mellett a történetiséget, a nyelvi igényességet, a tisztaságot, az érthetőséget is fontosnak tartja. A tudományos irodalom is a prózairodalom – említett fogalmával élve a „műpróza” része – az ő felfogásában ugyanúgy alkotás, mint a „szép literatúra”, azaz a szépprózai darabok vagy akár a költészeti művek.

Már műegyetemi tanárként és a Természettudományi Társaság elnökeként, továbbá a Természettudományi Közlöny sikeres szerkesztőjeként egyaránt foglalkozott tudománytörténeti feltárásokkal – főleg a természettudományok területén –, de itt sem tagadja meg az irodalomtörténeti egységről szóló felfogását, amikor szépirodalmi és tudománytörténeti kérdésekkel is foglalkozik. Erről egyik méltatója így ír:

„Nagy kedvteléssel foglalkozott tudomány- és irodalomtörténeti tárgyakkal. [...] Szily Kálmán a természettudományok népszerűsítése által szerzett babérait újakkal gyarapította a természettudományi műnyelv érdekében végzett kutatásaival. Kezdetben nyelvészeti tanulmányai csak mellékcélt szolgáltak; később főcélá változtak, s nemsokára nevét a magyar nyelvtudomány hivatott művelőinek nevével együtt emlegették” (Ilosvay, 1924:146).

Szily korán kibontakozó nyelvészeti tevékenysége összefüggött azzal az 1870-es években kibontakozó – a Magyar Nyelvőr által vezérelt – nyelvművelő, nyelvápoló tevékenységgel, amit az új ortológia néven tartunk számon. A jelenségről a nyelvészeti korszak egyik feltárója így fogalmaz:

„Az 1870-es évekkel kezdődő időszak több szempontból is fontos a magyar nyelvtudomány és a magyar nyelv életének történetében. Ekkor kezdődik az az időszak, melyet az új ortológia korának neveznek. 1872-ben indul meg a Magyar Nyelvőr című folyóirat, s vele kezdődik meg a nyelvújításra történő visszahatás. A magyar nyelvtudomány új korszakát a 70-es évektől számítjuk” (Láncz, 1987:8).

Előre kell bocsátani azt a gondolatsort, ami Szilynek az új ortológián belüli, mondhatni egyéni és mérsékelt, a túlzóan harcoss ortológiával szembenálló véleményét tükrözi. A Magyar Nyelvőrbe beküldött egyik szövelemzéssel foglalkozó cikkében rendkívül szép és szimbolikus megfogalmazásban így ír:

„A törvénytelen alkotású szók is tagjai annak az élő szervezetnek, amelyet nyelvnek nevezünk. Nekik is, hiszen élnek, megvan a maguk élettörténete. A társadalom nem állapít meg külön eljárást a törvénytelen születésű honpolgárok számára, miért tegye ezt a nyelvtudomány? [...] A fattyú is élni akar, és ha annyi lenézés közt bírt élni, fel bírt nőni, helyet bírt foglalni az igazi ágyban születettek közt, még akkor is külön törvény alatt álljon és a cigánysoron lakjék? Tessék elhinni, hogy a magyar neológizmusoknak keservesen kellett kiküzdenie a létjogot. [...] Vajjon nem méltóbb feladat-e a nyelvtudomány számára, azt vizsgálni, miért élt meg ez vagy az az új szó, mi vélelmezte meg az elpusztulástól a természetes kiválás során” (Szily, 1896:120-121).

Ugyanilyen mérsékelt álláspont jellemzi a századvégi ún. névmagyarosítási divatban – az idegen nevek magyarra fordításában, magyaros átírásában, egyben helyesírási kérdésében is –, amikor némi humorral azt írja a Mikszáth által szerkesztett Országos Hírlapban, hogy: „*Hadd tombolja ki magát a furor phonetics egészen*” (Szily, 1898:6). Kifejtésében azt állítja, hogy majd ezekben az ügyekben az idő és a józan közmegállapodás a túlzásokat úgyis lefaragja.

A műnyelv vagy a szaknyelv felől nézve – ezt a toleráns hozzáállást – Szily munkásságának egyik későbbi elemzője, Sági István a Nyelvtudományi Közlemények egyik 1926-os számában értékeli. A következő mondatokkal illeszti bele Szily és fóruma, a Természettudományi Közlöny szerepét a hetvenes évekbeli szélesebb új ortológiai folyamatba:

„A folyóirat szerkesztésében meg kellett küzdenie a hagyományos, de szinte érthetetlen Bugát-féle természettudományos műnyelvvél. S a fiatal természettudós valóban filológiai érzékkel a magyar természettudomány műnyelvének történeti tanulmányozásával jutott a helyes megoldáshoz. Megtisztította ezt a műnyelvet a nyelvújítás szertelenségeitől s így alkalmassá tette arra, hogy az ismereteket szélesebb körben is elterjessze. Ez a maradandó hatású műnyelvi reform mély érdeklődést kelt benne a nyelvtudományi problémák és a velük kapcsolatos filológiai kérdések iránt. Amikor 1889-ben megválik a Műegyetemtől és a M. Tud. Akadémia főtitkára lesz, már lelkes művelője a magyar nyelvtudománynak” (Sági, 1926:309).

A programadó tanulmány

Szily a Természettudományi Közlöny 1879. szeptemberi számában jelenteti meg 17 oldalas tanulmányát „*A természettudományi műnyelvről a magyar irodalomban*” főcímmel. A tanulmánynak figyelemfelkeltő, ugyanakkor szerény alcímet is ad „*Történeti vázlat és javaslat*”. Tanulmánya sokkal több, mint *történeti vázlat*: ez egy alapos nyelvtörténeti feltárás; és a *javaslat* szó is túl egyszerűnek tűnő megjelölés. Már a sokatmondó és kulcsszavas kettős címmel és persze majd a teljes tartalommal igazából „*történeti feltáró, műnyelvi szembenéző, műnyelvi programadó és reformhirdető*” tanulmánnyá avatja művét. Érezve a dolog súlyát, a tanulmány teljes szövegét még ugyanebben az évben különnyomatként is közzéteszi a szerző.

Szily a tanulmányt további alcímek nélküli négy egységre tagolja. Az alcím- és számjelölés nélküli első rész (4 oldal) bevezetesként egy helyzetjelentés és állapotrajz a XIX. század második felének műnyelvi, főleg lexikai állapotáról. A római I. szám alatt (5 oldal) nyelvtörténeti, tudománytörténeti feltárást olvashatunk a XVIII. század végének és a XIX. század elejének a műnyelv szempontjából is kiemelhető nyelvészeti útmutatásiról és nagy egyéniségeiről. A római II. szám alatti részben (3 oldal) a század első felének kémiai, orvosi, természettudományos szaknyelvének elemzését, kritikáját írja meg a szerző. Végül a római III. számmal jelölt részben (5 oldal) az aktuális műnyelvi teendőket, nyelvészeti irányelveket fogalmazza meg. Elemzésemben és a kiemelt részek közlésében a szerző e négy részes tagolását követem, azzal a kiegészítéssel, hogy a négy részt – a jobb követhetőség miatt – az általam adott tematikus, kulcsszavas alcímekkel is kiemeltem, illetve jelöltem.

Egyáltalán mi készítette a szerzőt egy ilyen műnyelvi „vázlat és javaslat” megírására? Szily 1868-tól a Természettudományi Társulat elnöke, majd 1869-től az általa indított és szerkesztett Természettudományi Közlöny legfőbb mozgatója. Tanárként, akadémikusként, szerkesztőként nagyon jól érzekelte, hogy mind a magyar szakmai életben, mind az oktatásban, mind a nagyközönség előtt a természettudományok hátrányban vannak a szellemi tudományokkal szemben. Ennek két okát látta: 1.) a hazai természettudományok fejletlensége a nyugati mintákhoz, eredményekhez viszonyítva; 2.) a természettudományos műnyelv kifejlletlensége és olvashatatlanságig rossz minősége, aminek erősen elidegenítő és zavaró hatása volt. Ezt a negatív hatást több gondolatmenetében is végzetesnek ítélte meg. Legjobban a magyar természettudományok történetét áttekintő cikkében foglalta össze ezt, amit majd egy későbbi és nyilvános akadémiai előadásában meg is ismételt:

„A túlságig űzött nyelvújítás kinövései és erőszakoskodásai irodalmunk egyik ágában sem tettek annyi kárt, mint a természettudományokban. Bugát Pálnak és követőinek vad purismusa és minden törvényt lábbal taposó soloecismusi a természettudományi műnyelvet érthetetlen szavakkal és éktelen germanismusokkal mételyezték meg; széttépték a szükségszerű kapcsolatot a magyar műnyelv és az internationalis műnyelv között, s csak a hatvanas évek végén kezdtük belátni, hogy nem a nemzet, a melyet annyit korholtunk idegenkedéséért, hanem mi magunk voltunk a hibásak” (Szily, 1888:177).

Első, bevezető rész: A tanulmány műnyelvi állapotrajza az 1870-es évekről

Az 1870-es évek műnyelvhasználatának néhány példasorával, és a műnyelvhasználók vagy éppen a korabeli műnyelvalkotók tipizálásával kezdi tanulmányát. Példáival az elfogadhatatlan és mind a tudományos életet, mind pedig a tanítást zavaró, de egyben bénító állapotot mutatja be. (A négy típus kiemelését a cikk írója jelölte meg csillagokkal).

„Ez a mi szegény természettudományi műnyelvünk csak nem bír megállapodásra verődni. Tájékozatlanság, ingadozás, személyes önkény tűnik élénk minden lépten-nyomon. Az egyik iskola egészen más műnyelven beszél, mint a másik. Sőt mi több, ugyanazon az egy iskolán az egyik tanár emilyen, a másik meg amolyan műkifejezéseket ver egyazon tanuló fejébe. *Az egyik szittya purista, mint mondja elvből; a Toldy-Gregussféle Tudományos Műszótár a bibliája s a salycil-t fűszöly-nek, a carbol-t szénöly-nek, a caprin, capron és capril-t gedelék-, gedöny- és gedöly-nek hívja. **A másik még németbe ótott impurista: nem mondja, hanem cselekszi csupa gondatlanságból: ez a bort nem fejt, hanem decantirozza, a német Pumpe és Skizze neki nem szivattyú és vázlat, hanem pumpa és skicza. ***A harmadik, s hála az égnek, most már ide tartozik a többség, nem nézi a nyelvet Csáki szalmájának és szeretne is a keskeny középúton megmaradni, de tájékozatlanságból hol erre hol arra botlik. ****Végre az aggodóbb természetű, a „skrupulosusabb”, mielőtt útnak indul, körültekint egy kissé hazája természettudományi irodalmában is, legalább a műnyelvre nézve keresvén benne okulást. – Lássuk, talál-e? Ez ám még csak az igazin tarka-barka kép, mi itt tárul élénk!” (Szily, 1879:329).

A további részben, a tarkaságot szemléltető példatárában az *elektromosság* fogalmával, illetve annak megnevezéseivel foglalkozik, immár konkrét XVIII. és XIX. századi műveken keresztül szakmatörténeti vagy tudománytörténeti áttekintésben. Egyetlen fogalom feltárása miatt nyolc szakmunka vizsgálatát végezte el. Itt is egyfajta „megnevezési kavalkáddal” találkozunk, és arra a megállapításra jut, hogy a magyar tudományosság gyengeségei, szakmai anyanyelvünk lexikai sokszínűsége és ugyanakkor jelentős hiányosságai szerzői összevisszaságot és bizonytalanságot szülnek. A tömör történeti feltárás után sajátos példával és ugyanakkor fanyar humorral így összegez:

„Mondja hát valaki, hogy a mi természettudományi műnyelvünk nem bámulatosan gazdag! A mire az egész angol, francia, német és olasz irodalom csak egy-egy szó találkozik, arra a mi irodalmunk mindjárt egy tuczzal szolgál: berzegényes, berzes, elektrikai, elektrikus, elektromos, gerjedő, gyántás, menyköves, tűztartó, villamos, villámos, villanyos. Sőt nem is kell oly messzire visszamennünk, még a jelen évtized irodalmában is ötféle, teljesen egyértelmű kifejezést találhatunk, u. m. elektrikus, elektrikai, villamos, villámos és villanyos. Válogathatunk tehát bennök! [...] De félre a tréfával! – Ebből az egy példából is kitetszik, hogy a mely irodalomban még a legegyszerűbb tudományos műkifejezés körül is ilyen szózavar, ilyen határozatlanság uralkodik, a hol az egyéni önkény így mer garázdálkodni, ott bizony a tudományos élet még vajmi gyöngé lábón állhat” (Szily, 1879:330).

Majd leszögezi, hogy: „**A mostani válság, melybe nyelvünk a múlt század végén és a jelen század elején jutott, nem áll egyedül történetünkben;**” (Szily, 1879:332). A honfoglalást követő évszázadokban a letelepedéssel, a kereszténység felvételével, az új életformák bevezetésével – szerinte nyelvünk nagyobb válságban volt, amit jól meg tudott oldani. Jelenleg egy szűkebb és más természetű válság állt elő nyelvünkben. „**Most a tudomány, művészet és**

technikai ipar körébe tartozó temérdek sok műnevet és műszót kell nyelvünkben megpolgárosítani, akkor pedig a keresztény vallás, a földművelés és a kézművesség fogalmait és tárgyait kellett magyarul megnevezni” (Szily, 1879:332).

Második rész: Történelmi és nyelvtörténeti áttekintés

A következő gondolatsorban a honfoglalás kori általános válság és a jelenkori – a XIX. század 70-es és 80-as éveinek – szaknyelvi, szerinte műnyelvi válságának rövid összevetését végzi el. Megállapítja, hogy a helyzet eltérő, amiből most a gyorsaság és a mesterséges beavatkozás segíthet ki bennünket. Egy későbbi gondolatában azt is hozzáteszi, hogy a tudós társadalomnak – a szakmai, a nyelvi és a szakmai kommunikáció szempontjait figyelembe véve – öntevékeny módon kell megoldania a műnyelvi válságot, úgy, hogy közben ne sértsék meg anyanyelvünk szabályait, szokásrendszerét.

*„A mostani válság – nevezzük röviden **műnyelvi válságnak** – mint már említettem, nem oly nagy terjedelmű és a nyelv életében nem is oly mélyreható, mint a 800 év előtti volt, s mégis a megoldása némi tekintetben sokkal nehezebb. Most t. i. már nem igen bízhatjuk az ellentétek kiegyenlődését és a hézagok lassankénti kitöltését, úgy mint eleink tették, a minden sebre irt hozó időre. A XIX. században az irodalmi nyelv nem várakozhatik, mint a népnyelv az árpádi királyok korában tette még vagy 300 esztendeig a végleges megállapodásra. A kiegyenlődés folyamatát siettetni kell, ha másképp nem megy, **mesterségesen** is. Különben el nem érhetjük, sőt meg sem közelíthetjük soha a külföldi irodalmakat, melyekben a műnyelv már rég átesett ezeken a kezdeties nehézségeken” (Szily, 1879:333-334).*

Szily természettudósként jól ismerte, és mint nyelveket jól tudó ember eredetiben olvasta a külföldi szakirodalmat. Így tisztában volt azzal, hogy az általa többször is „*nyugati példának*” emlegetett vagy minősített német, francia, angol, olasz szaklapok, szakkönyvek műnyelve mind lexikai, mind pedig stilisztikai formáját tekintve már jórészt megállapodott. Ezt az állapotot, vagy kiegyensúlyozott helyzetet mintának és követendőnek tekintette, ami szerinte mind a tudományos és kulturális haladás, mind pedig a nyelvi haladás szempontjából elérendő célnak tekintendő.

Visszanyúlt a magyar nyelvészet azon alakjaihoz, akik a XIX. század elején a műnyelvalkotás, a műszóalkotás vagy egyszerűen a szóalkotás szempontjaival is foglalkoztak, és akiknek véleményét szerinte „*józan határozottság és bámulatos egyértelműség*” jellemezte. Erről, illetve ezekről így ír:

*„Századunk első negyedéből **négy idevágó nyilatkozatot** találtam. Mind a négy nyilatkozó nagy tekintély a maga korában, és maiglan kimagasló alak irodalom-történetünkben. A nyilatkozók ezek: **Révai Miklós**, a történelmi nyelvtudomány megalapítója; **Kis János**, a költő és műfordító; Gf. **Teleki József**, utóbb a m. tud. Akadémia elnöke; **Verseghy Ferencz**, Révai hatalmas ellenfele” (Szily, 1879:335).*

Hosszú idézeteket közöl műveikből, majd megállapítja, hogy a négy szerző véleménye, állásfoglalása a századelőn nem talált meghallgatásra: részben azért, mert a nyelvésztársak nem figyeltek kellően ezekre a munkákra; részben azért, mert a 10-es és a 20-as évek nem alkottak jelentős magyar nyelvű szakirodalmat. Leszögezi, hogy: „*Nem volt író, ki a bölcs tanácsokat követhette, és nem volt könyv, a mely a foganatosítást a közönségnek bemutatta volna. A szó elhangzott a pusztába!*” (Szily, 1879:338). Később pedig a nyelvújítás harcai és az azt követő évek már homályba takarták a „négyek” ezen munkáit, elveit, és a szakirodalmi szerzők szerinte „*műnyelvi tévutakon*” jártak. Ennek bemutatására tanulmánya következő részében két természettudományos szerző – Schuszter János kémikus és Bugát Pál orvos – reformkori munkásságát hozza fel sajnálatos és nem követendő példának.

Harmadik rész: A műnyelvköltés reformkori próbálkozásai, tévútjai két példázattal bemutatva

A kémiai szaknyelv és a tágabb természettudományi szaknyelv területéről két szerzővel foglalkozik részletesen. A kémiai szaknyelv területéről Schuster János szaknyelvi munkásságát elemzi, mint sikertelen és használhatatlan példát. Idéz is fogalmaiból néhány elrettentő darabot példaként: „*zöldlőgyulatsavas súlyag, ketted férjagsavas hamag, alfojtósavas bátrag, kénsavas rézagos húgyag*” (Szily, 1879:339). A Szily által idézett példákból kiderül, hogy a sokszavas, körülírással és rettenetesen nehézkes szóalkotás kombinálva egy rendkívül szabad, mondhatni inkább szabados vagy szertelen képzőhasználattal sem a tudós társadalom, sem az oktatás, sem pedig a közönség számára nem volt befogadható. A magyartítás és a szókinccsformálás ezen útja valóban sikertelen próbálkozásnak minősíthető.

Szily másik példája Bugát Pál, akiről, mint a Természettudományi Társaság lelkes megalapítójáról és minden magyar nyelvi ügy áldozatkész támogatójáról nagy tisztelettel nyilatkozik. De elismerő sorai után közli; nem teheti meg azt, hogy: „...*nyilvánosan is el ne ítéljem azt az irodalmi nagy botlást, mely, már hiába, az ő nevéhez fűződik.*” [...] miszerint: „*kiirt műnyelvünkből minden idegen származású vagy kissé hosszabb, nehezebb kiejtésű szót*” (Szily, 1879:339). A továbbiakban így ír Bugátról: „*Lelke egész hevével, agitátori talentoma teljes erejével fogott a szörnyű munkához. Gyűjtötte, halomra csinálta és csináltatta a szem nem látott, fül nem hallott szavakat, s mint tanár, mint fordító és mint szerkesztő terjesztette azokat kollégái, tanítványai és olvasói körében*” (Szily, 1879:339).

Elítéli Bugát mindkét módszerét: 1.) „*koholt gyökerekhez koholt szóképzőket ragaszt, (öv / övöncz)*”; 2.) „*vesz egy vagy két ép magyar szót, levágja a fejöket, vagy lábukat, vagy mindkettőt s aztán egymáshoz ragasztja a torsokat. (betvegy = betegségi vegyület)*” (Szily, 1879:340). Bugát a maga első körös 8.000 szóból álló gyűjteményét 40.000-re duzzasztja, és 1843-ban ki is adja „*Természettudományos Szóhalmaz*” címszó alatt. Erről némi iróniával és az úttörő törekvést sem kímélő keménységgel így vélekedik Szily:

„Valami csodálatos munka ez a Szóhalmaz! Sok, régóta ismert, becsületes magyar szó mellett néhány szerencsés talpraesett ötlet: a többi pedig kifecamított, porrá zúzott és aztán imígy-amígy összeragasztott magyar szavak szájalomra méltó nyomorékja [...] Ha valaki most lépne fel ilyen keserves szófaragásokkal, mekkora hahota támadna a Kárpátoktól az Adriáig!” (Szily, 1879:340).

Ezért vagy ezekért a tévutakért részben az Akadémiából hiányzó szigort, másrészt a korabeli „*délihábos nyelvészkedésre*” hajlamos tudósokat, szerzőket – példaként felhozva Horvát Istvánt – is hibáztatja Szily. Gondolatsorát, egyben a történelmi példaelemzést a következő „*béketeremtő*” mondattal zárja: „*De ne feszegessük a már megtörtént dolgokat, ne rekrimináljunk, vessünk fátyolt a multakra!*” (Szily, 1879:341). Teheti ezt annál inkább, mivel a tanulmánya következő részében a korábban már felemlített nyelvészek állásfoglalásából és az elrettentő példák tanulságaiból megfogalmazza a saját tétéleit.

Negyedik rész: Szaknyelvfejlesztési alapelvek, tézisek és megoldási javaslatok

A történelmi, nyelvtörténelmi elemzés, majd a tévutak példatára után – amelyek még az 1850/60-as, az önkényuralom alatti években is romboló utóhatásként működnek –, joggal teszi fel a szerző a latinul megfogalmazott kérdést: „*Quid nunc?*” – azaz szabad fordításban, illetve szabad értelmezésben: Most mi van? / Most mit tegyünk? Iránymutató tétéleinek a bevezető gondolatai az alábbiak szerint hangzanak:

„Quid nunc? Természettudományi műnyelvünk megalkotására megkísértettünk már, miként a főntebbi vázlatból látjuk, minden lehetetlen módot, tanultunk is a magunk kárán eleget. Most már

akarva, nem akarva is rá kell térnünk az ösvényre, a mely elejétől fogva az egyetlen lehetséges, az egyetlen célhoz vezető útnak mutatkozott. Ezt az utat Teleki és Verseghy már 50-60 esztendővel oly világos formulával jelölték ki, hogy azon valóban lehetetlen eltévedni. Lássuk most, miként kell ezen formulát nyelvünk mai állapotában gyakorlatilag alkalmaznunk. A könnyebb áttekintés kedvéért foglaljuk a különböző eseteket külön pontok alá” (Szily, 1879:341).

Tézisei megfogalmazásában leginkább a fentebbi idézetben említett Teleki és Verseghy hosszas gondolatmenetére és az ebből kihámozható megállapításaira hagyatkozik, amiket a saját korára nézve is változatlanul időszerűnek és nyelvészetileg használhatónak tart. Négy tézist fogalmaz meg, a negyediket két, a.) és b.) részre bontva. Ezeket az alábbiakban – érthetőségük, világos és tömör megfogalmazásuk alapján – minden kommentár nélkül szó szerint idézem, vastagon jelezve a leglényegesebb részeket; továbbá bemutató példatárából néhány esetet is kiemelek. Előtte megjegyezhetjük, hogy Szily szaknyelvfejlesztési, szaknyelvalkotási javaslatai – mondhatni nyelvtechnológiai eljárásai – a mai szaknyelv alakítása szempontjából is elfogadható eszköztárnak bizonyulnak. (Téziseit a könnyebb olvashatóság miatt normál betűrenddel közöljük!)

„1. A mely természettudományi fogalomnak vagy tárgynak nincs internacionális elnevezése, jelöljük azt mi is a magunk nyelvéből való műszóval. – Ha arra eddigi irodalmunkban többféle helyes alkotású szót használtak volna, szemeljük ki közülök és válaszszuk meg egy akarattal azt, melyik a leghatározottabb, legvilágosabb és az illető tudományszakban leghasználatosabb. – **Ha ellenben ugyanarra sem általánosan ismert szavunk, sem alkalmas tájszavunk még nem volna, alkossanak a hozzáértők új szót, a magyar nyelv törvényeinek és a magyar észjárásnak megfelelőleg”** (Szily, 1879:341-342).

„2. Ha valamely tudományos tárgyra helyesen alkotott, határozott értelmű és világos magyar szavunk már van, ne polgárosítsuk meg az idegen szót, még ha az internacionális kelendőségű volna is, hanem őrizzük meg és használjuk közakarattal a magunkét. Így pl. az accomodation, axis, contans, cylindrus [...] s .a, t. internationalis műszók helyére bátran odaállíthatjuk a magunk nyelvéből való: alkalmazkodás, tengely, állandó, henger [...] s. a. t. szavainkat, minthogy ezek helyes alkotású, határozott értelmű és már minden literátus előtt világos jelentésű szavak” (Szily, 1879:342).

„3. Ha valamely rosszul alkotott magyar műszó az eddigi folytonos és általános használattal már egészen érthető és határozott értelmű szóvá lett, és ha a kiirtás megkísértése, előre láthatólag sok nehézséggel járna s a megállapodást megint sokáig késleltetné, még az ilyen magyar műszót is tartsuk meg szoros kivételképen és használjuk ezentúl is. Ilyenek például: alap, anyag, elem, elemzés, elv [...] gép, gyár, higany, lényeg, mérnök, sav, szerv ” (Szily, 1879:342).

„4. Ha valamely internationalis műszó helyébe nem tudunk helyesen alkotott, határozott értelmű és világos magyar szót állítani, fogadjuk el mis is (a 3. alá tartozó csekély számú kivételekkel) az internacionális műszót és nemzetesítsük meg, ha szükséges, úgy, hogy a magyar szóképzőknek és ragasztékoknak elfogadására alkalmasabb legyen, anélkül mindazonáltal, hogy azt nevetségesen megkorcsosítsuk.

E pontnál nyilván való, két esetet kell megkülönböztetnünk, a szerint, a mint a befogadandó műszó családtalan, avagy családós; jelöljük az elsőt 4.a-val, a másodikat 4.b-vel.

4.a Mikor a befogadandó internationalis műszó afféle **családtalan név**, melyből származékok, legalább ma még, nem sarjadzanak ki, az ilyen szót tartsuk meg változatlanul azon alakjában, a melyben előttünk, magyarok előtt, legismeretesebb; legfőlebb az orthographiáján magyarosítsunk annyit, a mennyi a helyes kiejtésre okvetlenül szükséges. Péld. logarithmus,

elliptikus, ellipszis, / barométer, rezonátor, / oxgyén, / artéria, véna, / spóra, zsiráf, kaktusz [...] Az idegen szavak magyar orthográphiájában ma még ne keressen senki következetességet. Ingadozik az még lépten-nyomon s nem igen tehet máskép. [...] E század elején még sokan írtak nálunk Christus-t, Chronicá-t; ma már kinek jutna ilyesmi eszébe. [...] Az ilyesmit a legjobb az időre bízni.

4.b Több nehézséggel jár a **családos műszók** befogadása. Ezek t. i. nem maguk jönnek, hanem mindjárt egy egész sereg ivadékokat hozzák magukkal. Ilyenek például: krystall, krystallinisch, krystallisiren, krystallisation; [...] Gondolják meg uraim mit tesznek! Őseink is befogadták, igenis, az idegen szót: de azután magyar képzőkkel fejlesztették tovább. Ugyanerre tanították kortársaikat a Telekiek és Verseghiek. [...] Vajon ki járt igaz úton, a jó Zay Sámuel-e, ki már a múlt században kristályos-t, kristályosodik-ot, írt, vagy az a mai mineralógus a ki a krystallinikus structura és a krystallisationális processus felé bandzsalít.” (Szily, 1879:342-343)

A tanulmány hatása, utóélete, önértékelése, értékelése

Megvizsgálandó az a kérdés, hogy Szily tanulmánya milyen hatással volt a XIX. század utolsó harmadának természettudományos műnyelvére, de általában a tudományos szaknyelvre. Le kell szögezni, hogy a hatás lemérhető azon a változáson, amit maga a szerző, egyben a Természettudományi Társulat főtitkára néhány év múlva beszámolójában rögzít. A Társulat működését elemző 1883-as beszédében a műnyelven írók tevékenységét és a műnyelv fejlődését érzékeltető folyamatról, továbbá a tanulmánya hatását is „önértékelő” módon az alábbiak szerint fogalmaz. Ebben a gondolatsorban a műnyelvi új ortológia, egyben mozgalma indoklását is megadja.

*„...sok van, nagyon sok van olyasmi is, a mit e Társulat fele vagy kétharmada nem élvezhet, mert meg nem érthet, vagy tárgyánál fogva, mely a tudomány elvontabb régióiba tartozik, vagy az illető előadásánál és stílusánál fogva; noha másfelől nem lehet tagadni, hogy az utolsó 10-15 év alatt akár a tárgyak megválasztását, akár feldolgozását és előadását tekintjük, jelentékeny haladást tapasztalhatunk s hogy **ma már a természettudományi íróink sokkal jobban tudnak előadni és írni is, mint 10-15 évvel ezelőtt,**” (Szily, 1883:50).*

Néhány évvel később, az évtized végén még határozottabban fogalmaz a szándékokról: *„...ha azt akarjuk, hogy irodalmunknak hatása legyen a nemzetre s az ismereteket mind szélesebb és szélesebb körökben terjessze el, akkor annak, mit írunk, nemcsak, éppen magyarul, hanem magyarosan és magyar szellemben kell megírva lennie”* (Szily, 1888:177).

Mint a programadó tanulmány elemzésekor láttuk Szily negatív példáival mintegy antitéziseket és az ebből kivezető megoldásként alkotásra buzdító téziseket fogalmaz meg, elveket szögez le a szakszövegek legfőbb elemének, a szókincsnek a letisztulásához, annak stabilizálódásához, ezzel együtt a stílus javulásához. De hogyan hatottak ezek a tézisek, hogyan jutottak el az érintett alkotókhoz. Szily a Természettudományi Közlöny megindításával, a Társulat létszámának emelésével, de legfőképp a Közlöny munkatársi körének kialakításával, a lap előfizetőinek akkori méretekben példátlan felszaporításával (több mint ötezer fő) széles tábor alakított ki. Tanulmánya mind terjedelmében, mind pedig tartalmában, de mondhatjuk céljaiban is elfogadottá vált tudós író társai, szerző társai körében. Azt se feledjük el, hogy tanulmányát – jó szervezői, itt éppen nyelvmenedzseri képességekkel megáldva – különnyomatban is terjesztette. A Közlöny egyszerre volt a szerzők számára szakmai fórum és nyelvi, igazából műnyelvi műhely, sokak számára pedig minta is. Ráadásul Szily és szerkesztőtársai is rendkívül vigyáztak a minőségre: kettős értelemben a szakmaira, meg a nyelvire. Ez utóbbi esetében az „olvasható szöveg” volt a legfőbb kritérium. Tudjuk, hogy Szilytól nem állt távol a kettős – az idegen nyelvi és az anyanyelvi – lektori szerep, mivel több idegen nyelvből fordított tanulmánynak, nagyobb munkának szakmai és anyanyelvi lektora is

volt. 1898-ban pedig az „*Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez*” című gyűjteményes kötetébe is bevalogatja – elveit megerősítendő és fenntartó szándékkal – ezt a tanulmányát több tudománytörténeti és egyben szaknyelvtörténeti tanulmánya között.

Ezt a kötetbeli újabb megjelenést követően egy évtized múltán még egyszer előkerül a munka, amikor 1910-ben vitába keveredik Apáthy Istvánnal, a kolozsvári egyetem természettudós, zoológus, orvos, nyelvész professzorával, aki az erdélyi Múzeumi Füzetek szerkesztőjeként írt tanulmányt a műnyelvhasználatról, és szerzőitől elvárta, hogy kövessék „nyelvészeti irányelveit”. Igaz, hogy Szily válaszában ekkor, 1910-ben nem a teljes tanulmányt, hanem csak a műnyelvre vonatkozó tételét – más témákkal is kiegészítve – publikálja, két helyen is: a Magyar Nyelv áprilisi és a Természettudományi Közlöny májusi számában. De mi volt a vita tárgya? Erre magyarázatként hívjuk elő Apáthy tanulmányának egy részletét, amiben az ún. „visszalatinosító és visszagörögösítő”, egyben németellenes műszóhasználati elveit hirdeti meg. Szerkesztői bevezetőjében az alábbiakat írja:

„Nem látom át, miért kelljen csak nekünk, magyaroknak abban a csonkított formában használnunk a latinból, görögből vagy más nyelvből átvett, illetőleg a latin vagy görög szókból alkotott műkifejezéseket, a melyben azokat a német irodalom, a német nyelv szokásnak vagy a német visszaélésnek megfelelően használja. Ugyanazokat a műkifejezéseket minden nemzet irodalma megfelelően átídomítva alkalmazza: másképpen a francia, az angol és az olasz. De velünk el akarják hitetni, hogy azok, németes formájukban, nemzetközi műszók. [...] ...nekünk az idegen műszókat csak vagy latinos, illetőleg görögös alakjukban, vagy, ha a műszót az illető tudomány egy más nyelv szavai közül vette, az illető nyelvben használatos formában szabad használni” (Apáthy, 1906:VII).

Szily ezzel kapcsolatban a következő gondolatmenetben fogalmazza meg véleményét és válaszát: „*A Bugát-féle műnyelv kipusztulása óta lassanként egy új, a nemzetközi (tudniillik az angol, francia, német) műnyelvvél lehetőleg egyező, magyar műnyelv fejlődött ki, mely a féktelen magyarkodással szemben a következő elvekre van fölépítve:*” (Szily, 1910:369). E bevezető mondat után – rövidítve és tömören összefoglalva – felidézi a korábbi fejezetünkben már itt is ismertetett négy tételét, majd leszögezi, hogy: „*...a mindennapi gyakorlatból lassanként és hallgatólag oly közmegegyezés alakult ki, mely már-már biztosítani látszott, hogy a magyar természettudományos műnyelv végre-valahára megállapodott irányban fog most már fejlődni*” (Szily, 1910:369).

Ellene van az önkényes visszalatinosításnak, helytelennek tartja az olyan példákat, amikor a már megszokott és elfogadott alakokról visszalatinosított alakokra térnénk vissza: **positív** / *positivus*, **negatív** / *negativus*, **oxid** / *oxida*, **chlorid** / *chlorida*, **hidrogén** / *hydrogenum*, **jód** / *iodaeum* stb. Ezeket sem írott, sem ejtett alakjukban nem kívánja visszalátni. Ráadásul nem minden németes formából került át a magyar nyelvbe, de szerinte a latin-német-magyar út is elfogadható. Erre a *templum* / *Tempel* / *templom* példát hozza fel. Leszögezi, hogy a visszalatinosító irány ellenkezik a „közmegegyezéssel” és bizonyos már rögzült tradíciók elutasításával újabb zavart keltene a műnyelvhasználatunkban, annak beszélt és írott változatában.

A későbbi időkben Szily 1879-es tanulmányát, némelyek csak annak 1910-es rövidített tételváltozatát sokan értékelték vagy méltatták, főleg a szaknyelvi kérdésekkel is foglalkozók közül (Ilosvay, 1924; Trócsányi, 1924; Gombocz, 1925; Sági, 1926; Németh, 1960; Fábrián, 1984; Balázs, 2001; Gazda, 2002; Grétsy, 2002; Éder, 2005; A. Szála–Gazda, 2008). Ezek közül leginkább talán Tolnai Vilmost érdemes idézni, aki „*Nyelvújítás*” című művében a magyar nyelvújítás teljes XIX. századi történetét – benne az új ortológia harcait és Szily tevékenységét is – feldolgozza. Szily 1879-es tanulmányát a magyar műnyelv fejlődéstörténete szempontjából „*korszakos értekezésnek*” nevezi, ami szerinte a műnyelvi világban „*megindítja a reformot*”, ennek indoklásaként a következőket írja: „*A természettudományok műnyelvében és műszavain rontott legtöbbit a féktelen szócsinálás. Bennük érvényesült először a józan ortológia javító és tisztító hatása. Ennek érdeme Szily Kálmán nevéhez fűződik, ki a*

Természettudományi Közlöny megalapításával (1869) oltárt állított a műveltségnek s a magyarságnak.” (Tolnai, 1929:121)

Németh G. Béla a XIX. századvégi új ortológia elemzésekor szintén megállapítja, hogy Szily tézisei és a szaknyelvi mozgalommá tágult, több évtizedes tevékenysége kiverte a zsákutcából a műnyelvet, és megmutatta a modern szaknyelv felé vezető helyes lexikai és stilisztikai utat (Németh, 1960). Ezekkel a gondolatokkal az értékelők többsége egyetért. Szily máig tartó hatását pedig Balázs Géza szavaival idézhetjük fel: „*A nyelvújító mozgalomnak, részben Szily Kálmánnak köszönhetően ma magyar nyelven minden tudomány anyanyelven is művelhető – a világon csak néhány tucat ilyen fejlett nyelv van. Pszichológus, villamosmérnök, sugárbiológus, informatikus, mérésügyi szakember stb. fáradozik azon, hogy ez így is maradjon.*” (Balázs, 2001:202)

Ehhez még annyit tegyünk hozzá, hogy Grétsy (2002) ismert felvázolásában a magyar nyelvi infrastruktúra ötelemű, miszerint egyszerre él és működik: a köznyelv, a szépirodalmi nyelv, a csoportnyelv, a népnyelv és a szaknyelv. Szily e teljes értékű nyelvi struktúra szaknyelvi elemének reformjához, újraépítéséhez, ápolásához nagyban hozzájárult.

A nyelvészet és a nyelvtudományi menedzselés csúcsain

Az előző fejezet utolsó mondataival le is zárhatnánk a témát, de nem lenne egész a Szilyről alkotott kép, ha nem beszélénk pályája második szakaszáról, akadémiai korszakáról, amit teljes mértékben a nyelvészetnek, a nyelvtudomány szolgálatának szentelt.

Már akadémiai éveit alatt, 1889-ben adta ki az „*Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez*” című 480 oldalas és igen jelentős gyűjteményes kötetét. Ennek első felébe 21 nyelv- és tudománytörténeti tanulmányát, köztük az itt elemzett tanulmányt is; második részébe pedig 80 kisebb, többnyire szótörténeti, etimológiai írását szerkeszti bele. Az Irodalomtörténeti Közleményekben névtelenül megjelenő és a kötet, illetve az eddigi nyelvészpálya lényegét megfogalmazó recenzióból idézhetünk: „*Műnyelv és stílus helyes reformja csak nyelvtörténeti vizsgálódás útján eszközölhető. Szily ezt az utat járja,...*” (Szerzői név nélkül, 1889:124). Ezen írások többnyire korábban – még műegyetemi tanári, illetve fizikusi korszakában – változatos helyeken és néha írói álneveken jelentek meg: Ezek között található a következő jelentős fórumok: Természettudományi Közlöny, Irodalomtörténeti Közlemények, Magyar Nyelvőr, Akadémiai Értesítő, Budapesti Szemle, Magyar Könyvszemle. Ez a kötet is bizonyítja azt, hogy Szily pályája kezdetektől fogva kettős életpálya, csak a közepén egy erőteljes hangsúly-áthelyeződés történt a nyelvészet javára.

Ebből a hangsúly-áthelyeződéssel jellemezhető második korszakból nem kívánunk itt minden nyelvészeti tevékenységet méltatni – így például a különböző bizottságokban: szótári, nyelvemlékfeltáró, helyesírási, oktatási, kiadási szerzői jogi stb. végzett tevékenységét –, de elengedhetetlen, hogy kiemeljünk néhány, a magyar nyelvtudomány szempontjából jelentős eseményt. Az egyik a Magyar Nyelvtudományi Társaság megalapítása 1903-ban, a másik a Magyar Nyelv című – azóta is folyamatosan élő és működő – folyóirat megalapítása.

Szily munkásságát értékelők mindannyian kiemelik, hogy rendkívül sikeres ember volt, bármihez nyúlt is. Miben rejlett ez a sikeresség? Először is hallatlan finom diplomáciai érzékében, kommunikációs készségében; másodsor rendkívüli szervezőképességében; harmadszor hihetetlen munkabírásában, állhatatosságában, szorgalmában. Ezek a tulajdonságai mind a tudományos, mind pedig a tudományszervezői munkájában érvényesültek. Ez utóbbinak a magyar nyelvtudományi élet is jó hasznát látta! Szily közzéteszi a Magyar Nyelvtudományi Társaság alapítására szóló felhívását a Magyar Nyelvőr 1903. novemberi számában, ügyesen, 30 tudóstárs – nyelvészek és más tudományterületek jeles képviselőinek – aláírói támogatásával. 1904 elején meg is alakul és már működik is a Társaság. Sőt 1905-ben megalapítja a Magyar Nyelv címmel a Társaság folyóiratát, és hihetetlen egyéni előfizetői

példányszámra tornázza fel a lapszámot, továbbá minden jelentős tudományos és oktatási intézményt, iskolák hosszú sorát, könyvtárakat is beszervez az állandó megrendelők körébe. Mindez valóban menedzseri képességeit és hallatlan szorgalmát, rendkívüli munkabírását és szívós kitartását dicséri.

Szily a társaságnak elnöke, a folyóiratnak főszerkesztője volt. A magyar nyelvvel és a nyelvtudománnyal kapcsolatos állásfoglalását két idézettel mutatjuk be. Az egyik az egymondatos kivonat a Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályaiból, amit a Magyar Nyelv hátlapján, mint társasági és szerkesztői célt egyben hitvallást rendre ott szerepeltet: „2.§ *A magyar nyelvnek teljesebb átkutatása, a nyelvészet eredményeinek népszerűsítése és a közönségben a magyar nyelvtudomány iránti érdeklődés felkeltése.*” A másik idézetet a Magyar Nyelvbe írt főszerkesztői előszavából emeltem ki. Ez jól mutatja Szily mérsékelt, józan és a természettudásra emlékeztető pragmatikus állásfoglalását:

*„Meg akarjuk a művelt közönséggel ismertetni a magyar nyelvtudomány eredményeit, mind a jelentéstan és szófejtés, mind a hang- és mondattan terén; lehetőleg magyar példákon be akarjuk vezetni a nyelvészeti kutatások megbízható módszereibe; **le akarjuk szoktatni a nálunk még oly gyakori délibábos nyelvészkedésről** s rá akarjuk szoktatni a **nyelvtények helyes felfogására**. [...] **Mi nem leszünk sem „orthologusok”, sem „neologusok”, s nem fogjuk elátkozni a nyelvújítást, mivel egy-két fát, egy-két bokrot nem kellő helyre ültetett.**” (Magyar Nyelv előszó, 1905:1)*

Nyelvészeti irányú alkotó és tudományszervező tevékenységét végig ez a kiegyensúlyozott és mérsékelt álláspont, továbbá a tények alapos feltárása, vizsgálata, mélységes tisztelete jellemezte.

Végül szólni kell a több évtizedes kutatómunka alapján megszülető, két kötetben 1902-ben (első kötet) és 1908-ban (második kötet) megjelenő főművéről „*A magyar nyelvújítás szótára*” című – nyugodtan mondhatjuk – életművéről. Sokan ezt tartják nemcsak Szily, hanem a magyar szótáriródalom és a nyelvújítás-történet legjelentősebb alkotásának. Egy biztos, hogy feldolgozási módszertana, adatkezelése és tartalma miatt mind a szókutatás, mind a nyelvtörténet, mind pedig a szaknyelvkutatás szempontjából megkerülhetetlen munkáról van szó. Ez utóbbival kapcsolatban meggyőző vagy megnyerő erőként elég csak annyit tenni, hogy az első és bámulatosan izgalmas, *ábra* szócikket, de inkább szakszócikket felütjük és végigolvassuk a szótárában...

Záradék az életpályája kapcsán

Az első fejezetcímbe egy „rendkívüli kettős életpályát” említettem, de el kell mondani, hogy ennek a kettős pályáivnek mindkét ága igen összetett és sokféle ágazó volt. Tanulmányomban a nyelvész pálya egy elemét, egy művét vizsgáltam, illetve az előző fejezetben ennek a nyelvészpályának a csúcsteljesítményeit is kiemeltem. Mivel a nyelvész szakmai életút is szerteágazó volt, erre való utalásként két érdekességet kívánok megemlíteni. Szily foglalkozott például a szépirodalmi világba tartozó Mikessel is (Szily, 1906). Tanulmányt írt nyelvhasználata különlegességeiről, de példaként említhetjük azt is, hogy „*A rovás-írás él-e még a magyar nép között?*” címmel – az általa indított kutatómunkákból – tanulmánykötetet szerkesztett (Szily, 1903).

Gazda István és mások is kiemelik Szily tevékenységéből azt a vonalat, amit tudománytörténészként végzett. Mi ebből kiemelhetjük a nyelvtörténészi vonalat, mivel a nyelvész bemutató, elemző munkáján túl az általa feltárt múltbeli tudományos munkák, nemcsak kiemelést jelentettek a szakmai múltból, hanem szaknyelvtörténeti fejlődésünk és örökségünk szempontjából is felbecsülhetetlen értéket jelentenek, és további kutatási területet adnak a szaknyelvtörténeti elemzésekhez. Szily sokoldalúságát több forrásból is megismerhetjük. Ezek közül emelek ki két kötetet: „*Szily Kálmán emlékezete*” (Gazda, 2002),

„*Id. Szily Kálmán, a tudománytörténész*” (A. Szála–Gazda, 2008). Ezeken túl a tájékozódás és a sokoldalúság bemutatására leginkább Gazda István 2019-es e-forrását ajánlhatjuk, ami a következő címet kapta: „*Id. Szily Kálmán (1838-1924) akadémiai főtitkár tudománytörténeti írásainak bibliográfiája. Kitekintéssel nyelvtörténeti munkásságára.*”²

Befejezésül ennek a teljes tevékenységet átfogó és több száz tételt tartalmazó és felsoroló, a Szily életpálya hallatlan gazdagságát bemutató elektronikus összefoglalónak a tematikus címszavait idézzük: *Matematikatörténet / Fizikatörténet / Csillagászat-történet / Régi magyar reálművelődési művekről / Technikatörténet / Perszonáliák / A MTA történetéhez / A Műegyetem történetéhez / A Társadalomtudományi Társulat történetéhez / Magyar Orvosok és Természettudományi Társulat történetéhez / Nyelvtörténeti írások / A természettudományi szaknyelv történetéhez / Sajtótörténet / Régi magyar megfigyelések.* A címsorhoz és a benne felsorolt tételeihez annyi megjegyzést még tegyünk hozzá – amint azt a címben az összeállító is jelzi –, hogy annak minden tétele „direkt vagy indirekt módon” nyelvészeti megközelítésből is értékelhető, vizsgálható. Több mint egy évszázad távlatából a kutatható témák közé tartozhat még akár Szily különlegesen szép és élvezetes, de mindig pontos, no meg tényeken alapuló nyelvezete, stílusa is, de nemcsak a nyelvészek, hanem a szakírók számára is...

Hivatkozások

- A. Szála, E. – Gazda, I. (2008): *Id. Szily Kálmán, a tudománytörténész.* Szily Kálmán Alapítvány – Magyar Tudománytörténeti Intézet: Budapest.
- Apáthy, I. (1906): Előszó. *Múzeumi Füzetek.* (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Természettáraitak és az EME Természettudományi Szakosztályának Értesítője) 1-2. füzet, I-X.
- Balázs, G. (2001): Műnyelvi válság egykor és ma. *Természet Világa.* 2001. május. 201–202
- Éder, Z. (2005): Szily Kálmán emlékezete (1838–1924). (Recenzió Gazda István 2002-es Szily kötetéről) *Magyar Nyelv.* 2005/2. 244–246
- Fábián, P. (1984): *Nyelvművelésünk évszázadai.* Gondolat: Budapest.
- Gazda, I. (szerk.) (2002): *Szily Kálmán emlékezete.* Akadémia Kiadó: Budapest.
- Grétsy, L. (2002): Szily Kálmán mint nyelvész. *Természet Világa.* 133/12. 550–551
- Gombocz, Z. (1925): Szily Kálmán mint nyelvész. *Magyar Nyelv.* 21/ 5-6. 77–84
- Ilosvay, L. (1924): Szily Kálmán. *Budapesti Szemle.* 197. kötet, 568. szám. 138–149
- Láncz, I. (1987): *Az új ortológia korának általános nyelvészet nézetei.* (Értekezések, monográfiák 14.) A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete: Újvidék.
- Magyar Nagylexikon (2004): Szily Kálmán. *Magyar Nagylexikon 16. kötet.* Magyar Nagylexikon Kiadó: Budapest. 763
- Magyar Tudóslexikon A-tól Zs-ig (1997): Szily Kálmán id. Better – MTESZ – OMIKK, 779–780
- Németh G., B. (1960): A századvégi Nyelvőr-vitához. In: Pais Dezső (szerk.): *Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus köréből.* Akadémiai kiadó: Budapest. 227–261
- Országos Hírlap (1898): Szily Kálmán jelentése. (beszámoló szerzői név nélkül) 1898. május 9. 128. szám. 6
- Sági, I. (1926): Szily Kálmán 1838–1924. *Nyelvtudományi Közlemények.* 46. kötet, 2. füzet. 309–312
- Szerzői név nélkül (1889): Szily Kálmán összegyűjtött dolgozatok. (Recenzió) *Irodalomtörténeti Közlemények.* IX. évf., 1. füzet. 124–125
- Szily, K. (1879): A természettudományi műnyelvről a magyar irodalomban. *Természettudományi Közöny.* XI. kötet, 121. füzet. 329–345
- Szily, K. (1883): III. Elnöki megnyitó beszéd a Királyi Magyar Természettudományi Társulat Közgyűlésén, 1883. január 17-ikén Szily Kálmántól. *Természettudományi Közöny.* XV. kötet, 162. füzet. 49–52
- Szily, K. (1888): Magyar természettudósok száz évvel ezelőtt. *Természettudományi Közöny.* XX. kötet, 225. füzet. 169–178
- Szily, K. (1896): Gyám, jog, ügyvéd. *Magyar Nyelvőr.* XXV. évf., 3. szám. 120–123
- Szily, K. (1898): *Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez.* Hornyánszky Viktor Kiadása: Budapest.
- Szily, K. (szerk.) (1903): *A rovás-írás él-e a magyar nép között?* (A M. Tud. Akadémia I. Osztálytól véleményezésre küldött bizottság elé terjesztett jelentés.) Hornyánszky Könyvnyomdája: Budapest.

² Forrás: <http://www.kaleidoscopehistory.hu/>

- Szily, K. (1906): Mikes Törökországi levelei nyelvi szempontból. *Magyar Nyelv*. II. 336–347. (Több tanulmánnyal együtt a Mikes díszkötetben is megjelent a tanulmány: Mikes Törökországi levelei (1906). Franklin: Budapest.
- Szily, K. (1910): A magyar természettudományi műnyelvről. *Természettudományi Közöny*. XLII. kötet, 505. füzet. 369–374
- Szinnyei, J. (1909): *Magyar Írók Élete és Munkái*. XIII. kötet. Hornyánszky Viktor Kiadása: Budapest. 938–943
- Tolnai, V. (1929): *A nyelvújítás. A nyelvújítás elmélete és története*. M.T.A.: Budapest
- Trócsányi, Z. (1924): Szily Kálmán (1838–1924). *Nyugat*. 5-6. szám. 277–280
- Új Magyar Életrajzi Lexikon (2007): Szily Kálmán. (szerzői név nélkül) *Új Magyar Életrajzi Lexikon VI. kötet*. 447–448
- Vasárnapi Újság (1880): Szily Kálmán. 1880. február 1. 65–66
- Vasvári, B. (1992): Szily Kálmán (1838–1924). *Fizikai Szemle*. 1992/8. 295
- Vekerdi, L. (1996): *A Tudománynak háza vagyon*. Budapest Projektiroda: Budapest.
- Zelovich, K. (1922): *A Magyar Királyi József Műegyetem és a hazai technikai felsőoktatás története*. Pátria Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság: Budapest.

Internetes hivatkozások

- Szily Kálmán (fizikus) Wikipedia (2023). www.wikipedia.org
- Szily Kálmán: Chemiai-versemény. www.eternus.hu
- Művelődés- Tudomány- és Orvostörténeti Kiadványok. Gazda István (szerk.) Kötet: 2019/10. <http://www.kaleidoscopehistory.hu/>

Megjegyzés: *A bevezető mottó Szeder Fábán (1784-1859) bencés paptanár, nyelvész, író, etnográfus: Magyar Grammatika című kéziratban maradt és Pannonhalmán őrzött írásából kiemelt idézet.*